

2. Selivanova, E.A. (2002), "Osnovy lingvisticheskoi teorii teksta i kommunikatsii" [Fundamentals of linguistic theory of text and communication], Fitosotsiotsentr, Kyiv, Ukraine.
3. Galperin, I.R. (2006), "Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniia" [Text as the object of philological research], KomKniga, Moscow, Russia.
4. Barnes, J. (2011), "The Sense of an Ending", Jonathan Cape, London, UK.
5. Selivanova, E.A. (2014), "Enigmaticheskii diskurs: verbalizatsiia i kognitsiia" [Enigmatical discourse: verbalization and cognition], Izd-vo Yu. Chabanenko, Cherkassy, Ukraine.
6. McEwan, I. (2006), "Saturday", Vintage Books, London, UK.
7. McEwan, I. (2007), "Atonement", Vintage Books, London, UK.
8. McCarthy, T. (2006), "Remainder" Alma Books, London, UK.
9. Mitchell, D. (2004), "Cloud Atlas", Random House, New York, USA.
10. Lodge, D. (2008), "Deaf Sentence", Penguin Books, London, UK.
11. Pikhovnikova, L.S. (2012), "Lingvosinergetika: osnovy i ocherk napravlenii" [Linguosynergetics: fundamentals and outline of research areas], KhNU, Kharkiv, Ukraine.
12. Iomdin, B.L. (2002), "Leksika irratsionalnogo ponimaniia", Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology), 10.02.01, 10.02.19, Institute of Russian Language, Moscow, Russia.
13. Kolegashcheva, I.M. (2012), "Tekst i mepatekst yak chleny yedynoi komunikativnoi rodyny", [Text and megatext as the members of a common communicative family], *Lingvistyka XXI stolittya: novi doslidzhennia i perspektyvy*, pp. 170–178.

УДК 811.161.2(092)Чаб

ОНОМАСТИЧНІ СТУДІЇ В. А. ЧАБАНЕНКА: ДОСЛІДНИК НАДВЕЛИКОЛУЗЬКОЇ ТОПОНІМІЇ

Ільченко І.І., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

irina_ilchenko@bk.ru

Стаття присвячена ономастичним дослідженням В.А. Чабаненка. Співець рідного краю приділяв велике значення топонімічним назвам, тому що топонім є складовою частиною духовної культури народу. Усе це знайшло відображення в його історико-топонімічних словниках «Великий Луг Запорозький» та «Порожистий Дніпро».

Ключові слова: ономастика, ономастикон, топонім, топонімічна система, історико-топонімічні словники.

ОНОМАСТИЧЕСКИЕ СТУДИИ В. А. ЧАБАНЕНКО: ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАДВЕЛИКОЛУЖСКОЙ ТОПОНИМИИ

Ильченко И.И.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Статья посвящена ономастическим исследованиям В.А. Чабаненка. Певец родного края уделял большое значение топонимическим названиям, потому что топоним является составной частью духовной культуры народа. Все это нашло отражение в его историко-топонимических словарях «Великий Луг Запорожский» и «Порожистый Днепр».

Ключевые слова: ономастика, ономастикон, топоним, топонимическая система, историко-топонимические словари.

ONOMASTICS STUDIES BY V.A. CHABANENKO RESEARCHER OF NADVELYKOLUZHZIA'S TOPONYMY

Ilchenko I.I.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

The article is devoted to onomasticon research. And. Chabanenko. The singer of his native land gave great importance toponym names, because the name is an integral part of the spiritual culture of the people, all this

is reflected in its historical and toponymic dictionaries «Great Meadow Zaporozhye» and «the Dnieper Rapids».

The history of the Great meadows itself complex and contradictory. Perhaps, it is difficult to find another region that has experienced so many migrations of peoples that have led to fundamental changes in the political, socio-economic and cultural life of the region. However, they like and historical diversity of the ethnic systems of the Lower Dnieper, not retreated, and are reflected in the language facts that often overlaps the previous one, gradually adapting them to new linguistic relations.

Affects the wealth of place names of the region, the accuracy and poetry of the historical names and folk etymology: every little piece of native landscape had its own name and history. In dictionary reproduced and analysed toponymic names of various classes that had not disappeared, but remain in memory of descendants. On the historical-toponymic dictionary «Great Meadow Zaporozhye» Union of writers of Ukraine and the Dnipropetrovsk state historical Museum named after D. Yavornytsky in 2002 awarded him. Chabanenko prize named after D. Yavornytsky.

«The Dnieper rapids» continues the cycle of toponymic works V. Chabanenko. This book is written in the form of the historical-toponymic dictionary of encyclopedic type. Register dictionary includes more than 500 articles of encyclopedic type.

Developed the foundations of the onomastic research. Chabanenko deepens, expands, and successfully demonstrates their application in their own versions about the origin of the name Kichkas.

For the reader is the source of knowledge of the history of his native land.

Key words: onomastics, the onomasticon, toponym, toponymy system, historical and toponymic dictionaries.

У багатющому літературно-дослідницькому доробку В. Чабаненка тема Нижньої Наддніпрянщини (Надвеликолужжя) займала особливе, якщо не головне місце. Свідченням тому є його історико-топонімічні праці, присвячені цьому краю. Історія Великого Лугу сама по собі складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти ще такий регіон, який зазнав би стільки міграцій народів, які спричинили докорінних зміни у політичному, соціально-економічному і культурному житті краю. Проте вони, як і історична строкатість етнічних комплексів Нижньої Наддніпрянщини, не пішли в небуття, а знайшли відображення в мовних фактах, що часто накладалися на попередні, поступово пристосовуючи їх до нових мовних відносин [1, с. 5].

Упродовж багаторічних роздумів, пошуків, досліджень з'являється оригінальна наукова розвідка В. Чабаненка «Великий Луг Запорозький» (Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя, 1999. – 331 с. + 2 карти), присвячена «невмирущій пам'яті вірному синові України, шляхетному лицареві й великому страднику Петрові Кальнишу зі всім славним Військом Запорозьким Низовим». Це перша книжка автора про «одне з див української природи та історії – Великий Луг Запорозький, який перестав існувати після побудови Каховської гідроелектростанції і виникнення Каховського моря». Матеріалом для історико-топонімічного словника стали власні спостереження, спогади земляків, друковані, архівні, картографічні джерела, легенди та перекази, хронологічні межі якого сягають від Геродотових часів до сьогодення. «Великий Луг Запорозький» – це словник енциклопедичного типу, в якому подано історичні, географічні, археологічні, лінгвістичні, фольклорні та інші відомості про 2075 топооб'єктів, абсолютна більшість яких назавжди зникла з карти Нижньої Наддніпрянщини. Укладаючи словник, його автору довелося провести надзвичайно ретельну перевірку і зіставлення фактів, оскільки «протягом віків фізична географія Великого Лугу та його околиць неодноразово мінялася. Все це утруднювало наукове опрацювання реєстрових одиниць». Десятки разів доводилося зіставляти добуті факти, щоб встановити локалізацію того чи іншого топооб'єкта і подати істинну історію реєстрової одиниці. Кожна словникова стаття несе не лише топографічні, але й історичні, етимологічні, культурні та інші відомості про об'єкт [5, с. 10]. Цінність словника полягає в тому, що він не лише фіксує віковічні природні об'єкти краю, подає наукові розвідки про походження їхніх назв, але й широко звертається до народної етимології. Так, наприклад, у статті *Скельки* – село Василівського району Запорізької області на лівому (південному) березі Великого Лугу. Засноване після скасування Запорозької Січі кріпаками з Чернігівщини та Полтавщини. Назване так через те, що на місці його розташування є виходи **скельних порід** (скельки, як на цій території

кажуть) [3, с. 221]. Або стаття про село Балки. **Балки** – село Василівського району Запорізької області на південному березі Великого Лугу. Засноване 1795 році державними селянами – вихідцями з Миргородського повіту Полтавської губернії. Осідали тут і запорожці. Завдяки зручному географічному положенню та вільним землям **Балки** швидко росли. Назване селище за характером рельєфу місцевості, на якій розташоване (порізана численними **балками**, що входять у Великий Луг) [3, с. 18]. Вражає багатство топоніміки краю, влучність і поетичність історичних назв та їх народної етимології: кожна, бодай найменша часточка рідного пейзажу мала свою назву, історію. У словникові відтворені та проаналізовані назви різних топонімічних класів, які не пішли в небуття, а залишаються в пам'яті нащадків. За історико-топонімічний словник «Великий Луг Запорозький» Спілка письменників України і Дніпропетровський державний історичний музей імені Д. Яворницького у 2002 році нагородили професора В. Чабаненка премією імені Д. Яворницького.

«Порожистий Дніпро» продовжує цикл топонімічних праць В. Чабаненка. Ця книжка написана у формі історико-топонімічного словника енциклопедичного типу. Реєстр словника нараховує понад 500 статей енциклопедичного типу. У них йдеться про назви затоплених після завершення в 1932 році Дніпрогесу порогів, островів, переправ та ін. У реєстрових статтях подаються відомості про всі топооб'єкти (їх більше 500), які затоплені чи й зараз зберігаються на порожистій ділянці Дніпра. До таких об'єктів належить: лави порогів, забори, скелі, камені, кам'яні гряди, острови, річки, струмки, балки, байраки, яри, печери, ущелини, проходи, рівчаки, канали, вири, миси, перевози, мости, військові укріплення, урочища, населені пункти та ін. Часова (історична) заглибленість відомостей про той чи інший топооб'єкт залежала від джерел. Характеристика окремих реалій ураховує дані періоду до Христа, інших – періоду Х–XVIII століть нашої ери, а ще інших (таких більшість) – періоду XIX–XX століть. Особлива увага в словнику приділена відомостям із історії запорозького козацтва, для якого Дніпрові пороги були святинею, бо ж саме від них воно назвалося і саме вони були одним із найнадійніших природних захистів славетної Січі.

Детальні коментарі подаються до всіх словникових статей, у яких зібрані наукові набутки різних дослідників, а також подаються власні міркування. Так, наприклад у статті **Кічкас¹**, -а, ч. – урочище на лівому березі *Дніпра* біля теперішнього Дніпрогесу, значна частина території якого затоплена. Відоме здавна, тому називалося ще й *Старим Кічкасом*. За джерелами: **Кічкас** (Арх. II, 593), **Очкась** (ЯД, 689-690), **Koczkosz** (АС, 64-65), **Кичкась** (ПВЗ, 260), **Старий Кічкась** (ЯТ, I, 411, 424; ЯТ, II, 30; УК, 159, 243), **Кічкас** (РЕІУ, II, 390). В усі часи української історії дуже важливий стратегічний пункт, оскільки містився біля головної переправи через низ *Дніпра*. У VI–VIII ст. н.е. тут стояла антська фортеця з митницею, а в XI–XIII – на правому березі розташовувалися два давньоруські (давньоукраїнські) поселення із військовими залагами, що наглядали за переправою. Урочище особливо пильно охороняли запорожці, маючи тут постійну залогу й свої осідки. Д. Нікольський, видатний сходознавець, виводив етимологію цієї назви з турецько-татарського кореня «**коч**» за умови його подвоєння: «**коч-коч**», що означає «проходь, іди далі» (ЮК). Цю етимологію підтримують і сучасні українські історики в енциклопедичних статтях (див. РЕІУ, т. 2, 390; УК, 243). О. Трубачов припускав, що **Кічкас** походить від тюркського словосполучення «**кучук ас**» (у перекладі «малий ясин, осетин») (ТНР, 206, 254). Автори монографії «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981) вважають, що цей топонім можна етимологізувати на ґрунті тюркізмів «**кучук кос**», які перекладаються як «невеличка річка, ручай» (ГУ, 165). Біля урочища справді протікала невелика річка. О. Стрижак звернув увагу на те, що назви, схожі за фонетичною структурою з нашим топонімом, є в *Литві* (наприклад, *Качкас* – урочище в Жомойтській землі XVI ст., *качелас* – качалка, *кочіоті* – качати, *качюкас* –

кошеня) й припустив, що номен *Кічкас* (*Кочкос*) занесений на Нижню Наддніпрянщину литовцями, коли ті мали в Південній Україні на кордоні з Туреччиною оборонні фортеці (XV–XVI століття) (СНР, 8, 97) [4, с. 66–67].

Вироблені засади ономастичних досліджень В. Чабаненко поглиблює, розширює та вдало демонструє їх застосування у власних версіях, щодо походження назви Кічкас.

Версія перша: в основі топоніма *Кічкас* (як і в основі його варіантів *Кічкас*, *Кочкос*, *Очкас* та ін.) лежать тюркізми (діалектні турецькі або кримсько-татарські елементи) «**коч**» (у значенні «стан, місце знаходження, пристанище, житло») і «**кас**» («каш», «кус», «куш», «кеш») (у значенні «птаха»); отже, *Кічкас* (первісно *Кочкос* із подальшою адаптацією до українських фонетичних особливостей) – це «пристанище птахів», «пташине місце»; і дійсно, за свідченнями давніх історичних джерел і місцевих жителів пізніших часів, на скелястих берегах урочища гніздилася величезна кількість птахів, зокрема диких голубів (НБД, 164). Версія друга: назва *Кічкас* походить від тюркізмів «**коч**» (в значенні «місце») і «**кас**» або «**каш**» (у значенні «крутий берег великої ріки», «високий берег», «урвище», «пагорб», «підвищення»; див. СР, т. 2, ч. 1, 345, 386); отже, *Кічкас* – це «місце, де крутий берег», «високий берег із урвищами»; справді, лівий берег *Дніпра* біля урочища був саме таким. Версія третя: топонім *Кічкас* (варіант *Очкас*), можливо, пов'язаний із тюркізмами «**ічке**» або «**очке**» (у значенні «вузький») і «**су**» (у значенні «вода, ріка»); отже, назва урочища могла мотивуватися тим, що *Дніпро* навпроти нього був дуже вузьким (тому тут здавна й існувала переправа). Версія четверта: утворення *Кічкас* (із фонетичними варіантами) можна етимологізувати й через тюркізм «**кач**» (у значенні «переходити ріку, переправлятися»), «**качу**» (у значенні «переправа, перевіз») та «**кас**» або «**каш**» (у значенні «високий, крутий берег»); при цьому б мало вийти, що *Кічкас* – це «переправа біля високого берега» (див. СР, т. 2, ч. 1, 1142, 1148, 1153, 345, 386). Версія п'ята: етимологізуючи слово *Кічкас*, варто звернути увагу й на такі тюркізми, як «**кискас**», «**кичкач**» (у значенні «лещата») і «**кіска**» (у значенні «вузький») та «**кіснак**» (у значенні «вузьке місце ріки, протока») (див. СР, т. 2, ч. 1, 810, 873, 874) [4, с. 67–69]. Крім того, подається ціла низка різних топонімічних об'єктів, утворених від назви *Кічкас*, а саме: *ріг (мис, кут) Кічкас* [4, с. 69], *переправа Кічкас* [4, с. 69–70], *невеличка річка Кічкас* [4, с. 70–71], *балка Кічкас* [4, с. 71], *слобідка Кічкас* [4, с. 71–72], *німецька колонія Кічкас* [4, с. 72].

Для читача – це джерело пізнання історії рідного краю. Як зазначав у своїй праці «Топонімія Нижньої Наддніпрянщини в соціолінгвістичному висвітленні» В. Чабаненко: «До наших днів географічні назви низу Дніпра мало вивчені. З різних причин їх вивчення і впорядкування є досить актуальним. Ця актуальність пояснюється перш за все зростаючим інтересом суспільства до свого історичного минулого, до нагальних проблем національного будівництва в Україні. Тому, що топонімія є складовою частиною духовної культури етносу» [6, с. 418].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (надвеликолузький регіон) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. І. Ільченко. – Дніпропетровськ, 2003. – 15 с.
2. Поповський А. М. Відроджуємо історичні пам'ятки. Рецензія / А. М. Поповський // *Λογος όνομαστικη*. – 2009. – № 1 (3). – С. 117–120.
3. Чабаненко В. А. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 330 с.
4. Чабаненко В. А. Порожистий Дніпро. Історико-топонімічний словник / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2008. – 187 с.

5. Чабаненко В. А. Бібліографічний покажчик / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2007. – 96 с.
6. Чабаненко В. А. Вибрані праці з мовознавства / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2007. – 505 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Арх. II – Архів Коша Нової Запорозької Січі : Корпус документів 1734–1775. – Т. 1–2. – К., 1998, 2000.
- АС – Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, изд. Н. Калачевым. – Кн. 1. – М., 1854.
- ГУ – Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К. : Наукова думка, 1981.
- НБД – Новицкий Яков. С берегов Днепра // Сборник статей Екатеринославского научного общества / Я. Новицкий. – Екатеринослав, 1905.
- РЕУ – Радянська енциклопедія історії України. – Т. 1–4. – К. : Головна ред-ція УРЕ, 1969–1972.
- СНР – Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини / О.С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1967.
- СР – Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий / В.В. Радлов. – Т. I–IV. – СПб., 1893–1911 (фотографічне перевидання 1963–1964 рр.).
- ТНР – Трубачёв О.Н. Названия рек Правобережной Украины / О. Н. Трубачёв. – М. : Наука, 1968.
- УК – Українське козацтво : Мала енциклопедія. – К. –Запоріжжя : Генеза–Прем'єр, 2002.

REFERENCES

1. Ilchenko, I.I. (2003), The Anthroponomy of the Lower Dnieper region in its historical development (adelicly region) : Thesis abstract for candidate of Sciences – 10.02.01, Dnipropetrovsk.
2. Popovskiy, A.M. (2009), Reviving historical monuments. Review, Λογος όνομαστικη, no. 1 (3), pp. 117–120.
3. Chabanenko, V.A. (1999), The Great Meadow Zaporizhzhya. Historic-toponymic dictionary. – Zaporizhzhya: ZSU.
4. Chabanenko, V.A. (2008), The Rapids Of The Dnieper. Historic-toponymic dictionary. – Zaporizhzhya: ZSU.
5. Chabanenko, V.A. (2007), The Bibliography. – Zaporizhzhya: ZSU.
6. Chabanenko, V.A. (2007), Selected works on linguistics. – Zaporizhzhya: ZSU.

LIST OF ABBREVIATIONS

- Arch. II – Archive Kosha of the New Zaporozhian Sich: in a Corpus of documents 1734–1775. – Vol. 1–2. – K., 1998, 2000.
- АС – the Archive of historical and legal information relating to Russia, ed. N. Calcium. – Book 1. – M., 1854.
- GU – Garonne of Ukraine in its mgdalena and interlanguage links. – K. : Naukova dumka, 1981.
- NBD – Yakov Novitskii. From the banks of the Dnieper // Collection of articles of Ekaterinoslav scientific society. – Ekaterinoslav, 1905.
- REU – Soviet encyclopedia of Ukrainian history. – Vol. 1–4. – K. : Home ed-tion UR, 1969– 1972.
- SNC – Strizhak S. O. the names of the rivers of Zaporizhia and Kherson. – K.: Naukova Dumka, 1967.
- SR – Radlov V. V. Experience of the dictionary of Turkic dialects. – Vol. I–IV. – SPb., 1893– 1911 (photographic reprint 1963–1964).
- TNR – Trubachev O. N. The names of rivers of right Bank Ukraine. – M. : Nauka, 1968.
- UK – Ukrainian Cossacks : the Small encyclopedia. – K.–Berlin : The Genesis Prime Minister, 2002.